

KAZAK HALKININ XV-XVIII. YÜZYILDA ETNİK BÖLGESİNİN OLUŞMASININ BAZI FAKTÖR- LERİ

Özet

Makalede Kazak halkının etnik toplumlarının oluşumundaki sosyal ve ekonomik alt yapısı ele alınmıştır. Söz konusu topluluğun temel özelliklerinden birisi olarak bilinen Kazak cüzlerinin yerleşim coğrafyası, aynı zamanda bir etnisite ile beraber, belli bir aşamada, devlet sisteminin de ortaya çıkmasının göstergesi olmalıdır. Devlet sistemiyle paralel olarak gelişen etnik bölge unsurunun temelinde Kazak cüzlerinin yerleşimi yatmakta idi. Göçebe hayat sürdüren Kazak cüzlerinin sosyoekonomik şartları da etnik bölgenin oluşmasında önemli rol oynamıştır. Bundan dolayı, makalede, meselenin temel unsuru belli bir zaman dilimindeki sosyoekonomik arka planı içeren kaynaklara dayanarak incelemeye tabi tutulmuştur. Böylece, Kazak halkının etnik bölgesinin oluşumunun asırlara uzanan serüveni tarihi açıdan incelenmiştir.

Anahtar kelimeler: Kazak halkı, etnik bölge, kabileler, sosyal-ekonomik türleri

THE MAIN FACTORS OF FOR- MATION OF THE ETHNIC TERRITORY OF KAZAKH PEOPLE IN XV-XVIII CENTURIES

Abstract

The article dedicated to the social and economic foundations of formation of the

ULUSLARARASI TÜRK
DÜNYASI ARAŞTIRMA-
LARI DERGİSİ
INTERNATIONAL
JOURNAL OF TURKISH
WORLD STUDIES
CİLT 3 / SAYI 4 / EKİM
2020

Sorumlu Yazar Corresponding Author

Abdulvahap KARA
Aidana KOPTİLEVO-
VA

Mimar Sinan Güzel
Sanatlar Üniversitesi,
[abdulva-
hap.kara@msgsu.edu.tr](mailto:abdulva-
hap.kara@msgsu.edu.tr)

L.Gumilev Avrasya
Milli Üniversitesi
doktora öğrencisi,
[kop-
tileuova.aidana@gmail.com](mailto:kop-
tileuova.aidana@gmail.com)

Gönderim Tarihi

Received
09.11.2018

Kabul Tarihi

Accepted
07.11.2020

Atf

KARA, Abdulvahap
KOPTİLEVOVA,
Aidana (2020). "Kazak
Halkının XV-XVIII.
Yüzyılda Etnik
Bölgasının Oluşmasının
Bazı Faktörleri",
*Uluslararası Türk
Dünyası Araştırmaları
Dergisi*, (3/4), 1-7

ARAŞTIRMA MAKALESİ
RESEARCH ARTICLE

ethnic territory of the Kazakh people. The main feature of this society is the fact that the location areas of Kazakh zhuzes, along with one ethnic group, should be viewed as a sign of the emergence of a state system at a certain level. In addition to the state system, the arrangement of Kazakh zhuzes on the basis of the ethnic territory were also observed. The socio-economic conditions of Kazakhs, who have embarked on a nomadic lifestyle, also played an important role in the formation of ethnic borders. In this regard, this article examines the main reasons for the problem based on sources covering socio-economic conditions for a defined period of time. Thus, centuries-long staging of the formation of the ethnic territory of the Kazakh people was historically investigated.

Key words: Kazakh people, ethnic territory, tribes, social-economic types

Kazak halkının XV-XVIII. yy. etnik bölgesinin oluşması deyince aklımıza ister istemez Kazak Hanlığı'nın kuruluşu ve güçlenmesi gelir. Çünkü belirtilen tarihlerde Kazak hanlığı oluşup, tarih sahnesinde sağlam bir şekilde yer almıştır. Kazak Hanlığı gibi bir göçebe devlet tarihinden söz edince etnik tarihini dikkate almamız mümkün değildir. Zira yaklaşık 45 boydan oluşan Kazakların bir halk olarak kuruluş tarihi, bir soydan gelen kabilelerin bir etnik birliğe dahil olması demektir. Dolayısıyla devlet yapısının asıl bir belirtisi olan toprak sorunu da ortaya çıkmıştır. Genellikle herhangi bir halkın etnik bölgesinin oluşması, adı geçen etnik grubun nitelikleriyle ilgili birkaç faktörlere bağlıdır. Bunlara etnik grupların soyu, uğraşı ve bunlardan ayrı dili, dini, gelenekleri, kültürü gibi faktörler ait olur (Koptilevova, 2016: 231-235). Kazak halkı, etnik kökeni bir olan boylardan oluşan, yani tarihi, doğal ve yasal etnik süreçlerin sonucunda meydana gelen halktır. Bugün onun belirli olan etnik bileşimi eskiden Kazakistan topraklarında yaşayan yerli ve siyasi süreçler sonucunda Moğolistan Platosu'ndan gelen Türk dili konuşan kabileleri içerdiği bellidir (Karibayev, 2008: 57-63).

M. Mukanov, Kazak halkının etnik bölgesinin oluşması XVI-XVII yüzyıllarda sona erdi demiştir(Mukanov, 1991: 64). Tam olarak söylemek gerekirse, Hanlığın siyasi tarihindeki XVI. yüzyılın ortasında hükümdarlık eden Hak Nazar Han ile XVI. yüzyılın sonunda hükümdarlık eden Tavekel Han'ın isimleri büyük önem taşır. Bütün bunların yanı sıra Kazak Hanlığı'nın etnik bölgesinin genişlenmesinin bir kanıtı ve sonucu daha, XVI. yüzyılın orta

çağında etnik birliklerin, yani Kazak cüzlerinin ortaya çıkmasıdır (Koptilevova, 2013: 198-203).

Aslında Kazak Hanlığı'nın etnik bölgesinin teşekkül etmesi ile Kazak cüzlerinin oluşması sıkı sıkıya, birbirine çok yakından bağlı süreçlerdir. Bununla ilgili olarak karşıt görüşler ortaya çıkmaktadır. Mesela, bir görüş "Kazak halkının etnik bölgesinin oluşma süreci, Kazak cüzlerinin ortaya çıkmasıyla tamamlandı" derken, ikinci bir görüş "Kazak cüzleri, Kazak halkının etnik bölgesinin oluşmasına neden oldu" demektedir. Birinci hükmün geçerliliği konusunda kuşku yoktur. Ama ikinci hükme gelince, iki temel sebebe eğilmemiz gerekmektedir: tarihi siyasi ve sosyal ekonomik faktörler. Birinci faktör barizdir, biz ikincisinin üzerinde geniş bir şekilde durmak istiyoruz.

Sosyal ekonomik faktör, Kazak halkının etnik bileşimi ile bölgesinin oluşmasının önemli nedenlerinden biri olarak tanınır. Genel olarak Kazak halkı eski devirlerde oluşmuş olan Türk Bozkır Kültürüne has konargöçer uygarlığın son devirlerdeki temsilcisidir. O yüzden Kazak halkına ait olan ve özelliğini belirten sosyal ekonomik durumlarını incelemek çok önemlidir.

XVI. yüzyılın sonuna kadar oluşmuş olan Kazak halkının etnik bölgesinin üç ayrı iklim ve coğrafi ortamda bulunduğu tarihi bir gerçektir. Kazakların yaşadığı topraklar geçim kaynağının başlıca meşgalesi olarak hayvancılıkla uğraşmak için gayet uygun zemine sahip olmuştur. Bununla yanı sıra göçebe kültürel geleneğin yaşayabilirliği, hayvancılığa dayalı sosyal yapı ile sağlanan çevreyle sıkı sıkıya bağlıydı. Şimdi Kazakların bu tür uğraşın neden seçtiği üzerine duralım. Kazakistan bölgesinin %90'dan fazlası temel olarak çöllerden, yarı çöllerden, bozkırlardan oluşur. Bu nedenle yerli bölgenin böyle bir doğal ve iklim özellikleri uğraşın bu türünü kendi kendine belirlemiştir (Daik Press, 2001: 80). O yüzden hayvancılık Kazak Hanlığı topraklarının başlıca üretim biçimi olmuştur. Uğraşın bu türü, yerel halkın yaşamı için neredeyse tüm gerekli olan araçlarla sağlamıştır. Kısaca Kazaklar çevreye zarar vermeden, eşsiz ve kalıntısız üretim yapan uygarlık temsilcileridir. 1897 yılında yapılan Rusya nüfus sayım sonucunda Kazakların %80'i hayvancılıkla geçimini sağlarken, halkın %18'i ise hayvancılık ve çiftçilikle birlikte uğraşarak yaşadıklarını görebiliyoruz (Masanov, 2001: 84).

Böylece ekonomik ve kültürel tiplerle ilgili söyleyecek olursak, bu, belli bir doğal ve coğrafi konumu açısından halkın sosyal ve ekonomik gelişmesine uygun olarak oluşan ekonomi ile kültür özelliklerin doğal ve tarihi sistemidir (Masanov, 2001: 90). Ekonomik ve kültürel tipteki maddi ve manevi kültürün temel özelliği, aynı coğrafi ortamda yaşayan insanların ekonomik yönlerinin temelinde ortaya çıkmasıdır. Etnik gelenekler özellikleri ile bir olacak halkın bu uğraş varlığı, maddi ve manevi kültürünün gerekli şekillerini biçimlendirir. Uğraş, kültürel tipin herhangi türüyle kendisinin doğal ortam ile sağlam bağlantı kurması sayesinde oluşma esnasında aynı soydan gelen etnik belirtileri kapsar. Bundan bile etnik bireysellik ortaya çıkar ve farklı kültürel kanıtlar seçilmeye başlar. İşte bu göçebe uğraş tipinin etnik ve tasnif gücünün hakim olmasının işaretidir.

Kazak topraklarının doğal özellikleri genellikle Orta Asya'ya uygun olan temel üç ekonomik ve kültürel tiplere ayrılır: 1) Etkin sulu tarımla birlikte hayvancılık ile uğraşan dingin yerlerde yaşayan insanların yerleşik hayvancılık ve kültürel tipi. 2) Dağlı ve bozkır, yarı çöllü bölgelerde yaşayan hayvan yetiştiricilerin ekonomik ve kültürel tipi. 3) Dağlı ve ovalık yerlerde yaşayan tarım ve hayvancılık ile uğraşan yarı yerli ekonomik ve kültürel tipi (Masanov, 2001: 92). Dağlı, bozkır, yarı çöllü olan çeşitli bölgeleri ve kuşakları kapsayan ülkede hayvancılık, ekolojik yönden üç tipe ayrılır: göçebe, yarı göçebe ve yerleşik hayvancılık. J. Artıkbaev bunun gibi etno sistemler hakkında: “Bizim bildiğimiz gibi, göçebelerin üçlük sistemi eski zamanlarda ortaya çıkmıştır. Bunun gibi üçlü etnik sistem saklarda, hunlularda, oğuzlarda, karluklarda ve çok Orta Asya halklarında olmuş” diyor (Artıkbaev, 1993: 34).

Tarihte tanınmış olan Kazak halkının etnik bölgesi aniden oluşmamıştır, söylediğimiz bölgelerde yavaş yavaş bir buçuk yüzyıla yaklaşık sürede kurulmuştur. Daha önce dediğimiz gibi bu süreç XVI yüzyılın orta çağı ve XVI yüzyılın sonuna doğru tamamlandı. Yani Kazak Hanlığı, sonradan Ulu cüzün yeri olan Jetisu bölgesinde kurulup, zaman geçtikçe Orta cüzün bölgesi, Hak Nazar Hanın döneminde Nogayların toprakları da dahil olmuştur (Koptilevova, 2013: 203). Ayrıca Kazak cüzlerinin yaşam bölgeleri yukarıda adı geçen ekonomik ve kültürel tiplere uygundur. D. Katran'ın sınıflandırmasına göre etkin sulu tarımla birlikte hayvancılık ile uğraşan ingin yerlerde yaşayan insanların yerleşik eko-

nomik ve kültürel tipi (birinci), Küçük cüzün yaşam alanına uygunsa, dağlı ve bozkır, yarı çöllü bölgelerde yaşayan hayvan yetiştiricilerin ekonomik ve kültürel tipi (ikinci) Orta cüze, son ekonomik ve kültürel tip (üçüncü) Ulu cüzün yaşam alanına uygun gelir. Aslında bu üç ekonomik ve kültürel tipleri A. İ. Levşin'in üç cüzün konup göçtüğü topraklarıyla ilgili söylediği bölgelerle bağlayabiliriz. O, Küçük cüzün konargöçer yaşam alanları Sır, Janadariya, Embi gölleri ve Kara-Borsık kumları; Oralın alt kısmı, Karaköl; Oral, Elek, İrgız, Sağız nehirleri, Orta cüzün konargöçer yaşam alanları Torğay, Nura, Tobıl, Ertis, Esil nehirleri ve Tarbağatay, Aman-Karağay dağlı bölgeleri ve Ulu cüzün konargöçer yaşam alanları Şu, Talas, İle, Karatal, Köksü, Sarısu nehirleri ve Karatau, Tarbağatay dağları, Jetisu bölgesidir (Levshin, 1996: 292-294). T. Omarbekov'ın "Kazakların bölge olarak ayrı-ayrı göç etmeleri etnik-bölgesel tarzda cereyan etmiştir" demesi buna delil olabilir (Omarbekov, 2007: 238).

Adı geçen bölgeler ekonomik ve kültürel tiplerin alanlarına uygundur. Bununla birlikte N. Mınjan'ın: "Kazak Hanlığı döneminde Kazak cüzleri, kendisinin oluşun tarihi konargöçer geleneğini muhafaza etmiştir, her cüzün yaylaklarının belli bir alanları olmuştur" (Qani, 1993: 279) dediği fikrimizin doğru olduğunu kanıtlar. Kazakların etnik topluluklarının böyle göçme bölgelerin N. E. Masanov ta tespit etmiştir (Masanov, 2001: 79). İlk olarak Kazakların üç cüzünün üç türlü coğrafi ve ekonomik bölgelerde yaşadıklarına önem veren ve Kazak halkının bu bölgeler temelinde üç cüze ayrılmasını ortaya koyan V.V. Bartold idi. Yazar, söz konusu olan Kazak halkının çok eskiden uygulayan geleneksel üretim yöntemlerine dayanarak üç farklı coğrafi ve ekonomik bölge temelinde üç cüze ayrıldı diye sonuca varmıştır (Bartold, 1925: 217). Yazar, Kazakların göçebe hayvancılığına önem verip, doğru sonuca varmıştır. Z. Kiyanatuli: "Orta cüz ile küçük cüz kazakları yılda yedi yüz kilometre, Ulu cüz kazakları yılda iki yüz kilometre civarında göç ederek yaşamışlardır. Soylar, köyler bir tarafa göçebelerin Han orduları bile göç ederek yaşamışlardır" diyor (Kiyanatuli, 2010: 586). Bunun gibi yaşayış tarzının temelinde ortaya çıkan hükümet bölgeleri kendi başına Kazak Hanlığı devlet sisteminin gelişmesine katkıda bulundu ve bu faktör kazak halkının göçebe toplumu için çok önemli süreç olmuştur. Orta Asya civarında ve Yakın Doğu ülkeleri arasında ortaçağ döneminde Kazak Hanlığı yüz ölçümüyle

Çin’den sonra ikinci sırada yer alıyordu. Bu göçebe devletler arasında ulus olarak yönetilerek Cengiz Han’ın mirasını devam ettiren Hanlık idi (Kıyanatılı, 2010: 584).

Sonuç

Sonuç olarak biz bu makalede Kazak halkının etnik bölgesinin oluşmasına etki olan önemli faktörlerin biri sosyal ve ekonomik faktörünü tahlil ettik. Yani bizim söylemek istediğimiz Kazak halkının etnik bölgesinin oluşması, doğrudan uğraş tiplerine bağlıdır ve bu tipler etnik ve tarihi faktörleri kapsayan doğal etnik süreçlerin sonucunda ortaya çıkan Kazak cüzlerinin yaşam alanlarına uygun gelir. Aslında “Etnik grup” kavramı ile onun oluşma ilkelere göre bu süreçlerin gerçekleşmesi doğal ve yasaldır, çünkü L.N. Gumilyev “Etnik grup” teorisi için yazdığı çalışmasında “üretim metodu, etnik grubun ileride gelişmesini sağladığından etnik grup ve onların yaşam alanı sıkı sıkıya bağlıdır ve benzeyen alanlarda yaşayan etnik grupların başka yerlere taşınması veya bir araya gelmesi yaşam alanı ve uğraş türüne bağlıdır” demiştir (Gumilev, 1968: 193-202).

Sonuç olarak Kazak halkının etnik bölgesinin oluşması, tarihi kökenleri, uğraşları, kültürel ve manevi açıdan karşılıklı bağıntısı olan etnik toplumların etnik süreçlerinin siyasi faktörlerin etkisi neticesinde ortaya çıkan fenomen diye sonuca varıyoruz.

Kaynakça

- Koptileuova, A. (2016), “*Etnikalıq territoriya*” terminine qatıstıy keibir maseleler // “Birlik pen Jasampazdyqtyn 25 jyly” atty halyqaralyq ǵılmı-tajiribelik konferensiyanyñ bayandamalar jıñagy, – Astana, 231-235 bb.
- Karıbayev, B. (2008). “Mongol caulap aluşılıǵına qatıstı Qazaqstan aumagına taypalardıñ qonıs audaruy”, *QazÚU habarşısı, tarih seriyası*, №3. – s. 57-63.
- Mukanov, M. (1991). *Etničeskaya territoriya kazahov v XVIII v. – načalo XX v.* – Almatı: Kazahstan.
- Omarbekov, T. (2007). “Orta ǵasırlardaǵı kazak ru-taipalarınan etno-sayıy maseleleri (VI-XIII)” *Tarihpen órilgen taǵdır*, Astana: Ana tılı-ata tarih, s. 234-239.
- Kınayatılı, Z. (2010). “Cingiz han jıñe Kazak memleketi”, T. 2. – *Almatı Tarih taǵılımı*, – 728 b.
- Artıkbayev, Z. (1993). *Kazahskoye obşestvo: traditsiyi i innovatsiyi.* – Караганда.
- Koptileuova, A. (2013). *Qazaq cüzderi qaşan paida boldı? «Ǵylymi qazına cane otan tarihy: jas ǵalmdar ulesi» atty cas tarihşy ǵalymdardyn IV Halıqaralyq ǵılmı-tajiribelik konferensiya materiýaldarı*, Almaty, s. 198-203.
- Masanov, N. (2001). “Etničeski sostav, geografıyarasseleniyaiçislennostkazahov”, V kn. *İstoriya Kazahstana: narodyi kulturi*, Almatı: Daik Pres.
- Levşin, A. (1996). *Opisaniye Kirgız-kaisatsiyih ili Kirgız-kaisatskih ord i stepei.* Almatı: Sanat.
- Qazaqtyn kone tarihy (1993). *Daiyndagan Qanı M.*, Almatı: Jalyn.
- Bartold, V. (1925). *İstoriya izuçeniya vostoka v Evrope i Rossiyi*, Leningrad.
- Gumilev, L. *Etnos i landshaft*,
<http://gumilevica.kulichki.net/articles/Article91.htm>